

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Алла Миколаївна БАБЮК,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правосуддя
Київського національного лінгвістичного університету,
Alla1005@ukr.net

УДК 340.12

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ПРАВОСВІДОМІСТЬ” ТА “ПРАВОРОЗУМІННЯ”

Досліджується питання співвідношення таких понять, як “правосвідомість” та “праворозуміння”. Визначення цих понять науковцями трактується по-різному: одні вважають, що правосвідомість і праворозуміння є тотожними категоріями, інші відносять їх до кардинально різних площин. Проаналізовано визначення понять “правосвідомість” та “праворозуміння”, досліджено їх структурні елементи, види та рівні, (зокрема: буденний, професійний та науковий). За результатами аналізу структурних елементів праворозуміння та правосвідомості виділено їх спільні та відмінні риси. Для того, аби з’ясувати визначення понять “праворозуміння” та “правосвідомість” представниками різних теорій права, у статті розкрито підходи до розуміння та усвідомлення права представниками позитивістської, природно-правової та соціологічної теорій права. Розкривається, у чому полягають основні відмінності між праворозумінням та правосвідомістю. За результатами проведеного аналізу обґрунтовується позиція, що ключова роль у визначенні і співвідношенні таких понять, як правосвідомість та “праворозуміння” належить праву.

Ключові слова: право, правосвідомість, праворозуміння.

Впродовж багатьох років вчені та науковці намагаються дати відповідь на питання: що таке право? Кожен із дослідників цього питання дає своє визначення поняттю “право”. Це визначення залежить від того,

що автор розуміє під цим поняттям, як саме розуміється право тим чи іншим дослідником. Разом із досить великою кількістю визначень поняття права існує й досить велика кількість теорій виникнення і походження права, теорій праворозуміння.

Поряд із поняттям “праворозуміння” існує й термін “правосвідомість”. Серед науковців існують різні точки зору щодо того, як саме співвідносяться ці поняття, яке з них є початковим, а яке похідним.

Звертаючись до наукової літератури, слід відмітити, що дослідженням питань праворозуміння та правосвідомості займалися різні науковці та теоретики права, зокрема: С. С. Алексеев, М. І. Байтін, В. С. Нерсисянц, М. І. Козюбра, П. М. Рабінович, А. Д. Машков, О. Ф. Скакун та багато інших. Окрім цього, питання правосвідомості та праворозуміння частково висвітлюється в підручниках з теорії держави та права. Однак більшість авторів розглядає ці питання окремо, не здійснюючи їх співвідношення та порівняльного аналізу.

Метою статті є дослідження та аналіз таких понять, як “праворозуміння” та “правосвідомість”. Тому у статті ставиться завдання дослідити визначення цих понять представниками різних теорій права, здійснити порівняння цих визначень та з'ясувати, як саме співвідносяться ці поняття. Для виконання такого завдання необхідно визначити структурні елементи понять “правосвідомість” та “праворозуміння”. Ще одним завданням є необхідність з'ясувати, чи можуть існувати правосвідомість і праворозуміння окремо одне від одного, чи ці поняття обов'язково є взаємопов'язаними.

Для порівняння праворозуміння та правосвідомості розглянемо, яке визначення кожному із цих понять дають науковці. Для початку звернемося до юридичної енциклопедії, у якій містяться більш загальні та широкі визначення цих понять. Зокрема праворозуміння — усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. Є формою пізнання сутності та ролі права у регулюванні суспільних відносин [1, с. 48], правосвідомість — форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та похідних від нього правових явищ. Через правосвідомість відбиваються не тільки стан правових відносин, а й тенденції їх змін [1, с. 49].

Звертаючись до різного роду джерел, присвячених визначенню поняття права, неможливо знайти єдиної точки зору. Розбіжності у праворозумінні зумовлені різними чинниками, серед яких можна виділити соціальні, політичні, етичні, загальнотеоретичні та історичні.

Розглядаючи визначення поняття права, можна дійти висновку, що в кожному історичному періоді існувало певне, притаманне цьому періоду поняття. Зрозуміло, що на формування кожного такого визначення неабиякий вплив мала історична епоха, економічна ситуація, правляча верхівка та низка інших чинників кожного конкретного періоду.

У літературі всі підходи до праворозуміння прийнято поділяти на групи. Є декілька класифікацій на зазначені групи. Найбільш поширеним є поділ праворозуміння на вузьке та широке [2, с. 347].

До вузького розуміння права відносять юридичний позитивізм, “чисту” теорію права Г. Кельзена, нормативне розуміння права та історичну школу права [2, с. 349]. До широкого розуміння права, як правило, відносять соціологічну, природно-правові, психологічні та інтегративні концепції (теорії) права [2, с. 366].

Представники вузького розуміння права розуміють право як систему правил поведінки, тоді як прихильники широкого розуміння права розглядають право як щось відмінне від правил поведінки, наприклад, свободу особистості, емоції суб’єкта тощо [2, с. 347].

У багатьох підручниках з теорії держави і права можна знайти таке визначення праворозуміння: це — наукова категорія, що відображає процес і результат цілеспрямованої мислячої діяльності людини, що включає в себе пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища [3, с. 217].

Залежно від того, що розглядається у якості джерела утворення права — держава чи природа людини, — розрізняють природно-правову і позитивістську теорії права [3, с. 220].

Значення природно-правової теорії полягає в такому: ця теорія затверджує ідею природних, невід’ємних прав людини; завдяки цій теорії стали розрізняти право і закон, природне і позитивне право; ця теорія концептуально поєднує право і мораль [3, с. 220].

На відміну від природно-правової теорії, позитивістська теорія ототожнює право і закон. І відповідно таке право (закон) встановлюється виключно державою.

Позитивне право — це те, яке виражене в законодавстві і звичаях, прийнятих державою і які підтримуються державним авторитетом [4, с. 95].

Залежно від того, в чому розглядалась основа (базовий елемент) права — норма права, правосвідомість, правовідносини, — сформувався нормативістська, психологічна і соціологічна теорії [3, с. 221].

Представники нормативістської теорії розглядають право як сукупність норм, які закріплені в нормативних актах, виданих державою. Відповідно виконання таких норм забезпечується державним примусом. Автором цієї теорії вважають Ганса Кельзена, який розглядав право як певну ступінчасту систему, на чолі якої знаходиться засаднича норма. При цьому засаднича норма є спільним джерелом чинності для всіх норм, що належать до одного й того самого конкретного порядку, є спільною для всіх них основою чинності [5, с. 217].

Представником психологічної теорії права у вітчизняній юриспруденції є П. Петражицький, який розглядав право як конкретну психічну реальність — правові емоції людини [3, с. 222]. Він виділяв позитивне й інтуїтивне право. З його точки зору, саме інтуїтивне право виступає регулятором поведінки людини, впливає на цю поведінку, а

відтак і є справжнім правом. Саме теорія П. Петражицького про інтуїтивне право є яскравим прикладом ототожнення права і правосвідомості.

Представниками соціологічної теорії право розглядається як емпіричне явище. З їх точки зору, право слід шукати не в психології чи примусі держави, а в реальному житті. Під правом представники соціологічної теорії розуміють правові відносини, які виникають та існують незалежно від норм; усталений у житті правопорядок, а зрештою, фактичний спосіб діяльності уряду, судів та інших державних органів [2, с. 379].

Для того, щоб з'ясувати зміст поняття “праворозуміння”, необхідно виділити його структурні елементи — суб'єкт, об'єкт, зміст.

Суб'єктом праворозуміння завжди виступає конкретна людина, наприклад: громадянин, що володіє мінімальним правовим світоглядом, який стикнувся з проблемами права взагалі; юрист-професіонал, який має достатній запас знань про право, здатний застосовувати і тлумачити правові норми; вчений, людина з абстрактним мисленням, що займається вивченням права та володіє сумою історичних і сучасних знань, здатна до інтерпретації не лише норм, але й принципів права, яка володіє певною методологією дослідження [3, с. 218]. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що залежно від суб'єкта праворозуміння формуються рівні праворозуміння буденний, професійний, науковий.

Буденний (буденно-емпіричний) рівень праворозуміння — це образ права, який відображається в буденній суспільній свідомості та характеризує ставлення суспільства до права, його правобачення і правовідчуття [6, с. 16]. Професійний рівень праворозуміння формується у юристів-практиків, які вивчали право і застосовують його у своїй роботі. Науковий рівень праворозуміння — це рівень, де досконало і тривало займаються вивченням поняття “право”. Таке праворозуміння формується у науковців, які займаються науковими дослідженнями та всебічно і ґрунтовно досліджують питання права і всього, що з ним пов'язано.

Здійснюючи аналіз рівнів праворозуміння, стає очевидним, що формування таких рівнів нерозривно пов'язано з тим, як саме кожен суб'єкт усвідомлює поняття права.

Серед науковців, які досліджують питання правосвідомості, не існує єдиної точки зору щодо визначення цього поняття.

У підручниках з теорії держави і права під правосвідомістю зазвичай розглядають сукупність уявлень і відчуттів, які відображають ставлення людей до права і правових явищ у суспільному житті [3, с. 324]. Інші науковці, серед яких і В. С. Нерсисянц, розглядають правосвідомість, у якості форми усвідомлення права як специфічного явища соціальної дійсності [7, с. 267].

Досить часто правосвідомість переплітається з іншими формами світосприйняття. Так, іноді правосвідомість поєднують з моральністю і право оцінюють з точки зору добра, справедливості, совісті тощо. Від рівня, якості, характеру, змісту правосвідомості значною мірою залежить те, якою буде поведінка людини в суспільстві — правомірною, соціально

корисною чи неправомірною, соціально шкідливою чи загрозливою [3, с. 325].

Досліджував поняття “правосвідомість” та “праворозуміння” й відомий учений С. С. Алексеев. Зокрема він вважає, що правосвідомість — це ставлення людей до права. Позитивне право як критерій правомірності поведінки діє завжди у визначеному середовищі — економічному, політичному, моральному. Суттєве значення тут має суб’єктивно-психологічне середовище, яке відображає ставлення людей до права (діючого, передбачуваного, бажаного). Таке ставлення людей до права і є правосвідомістю [8, с. 51].

Вивчаючи питання взаємодії правосвідомості та права, С. С. Алексеев зупиняється на співвідношенні правосвідомості та позитивного права. На відміну від думок про схожість правосвідомості і права, які існують у науковій літературі, С. С. Алексеев вказує на схожі риси цих понять, і при цьому він чітко визначає різницю між правосвідомістю і позитивним правом. Право і правосвідомість виконують нормативні функції, відрізняються структурованістю, деякими іншими, загальними рисами. І правосвідомість в певних своїх формах, і позитивне право разом входять у єдине — у правову систему держави [8, с. 264]. Однак, на думку С. С. Алексеева, саме та обставина, чи має позитивне право, на відміну від правосвідомості, ознаки об’єктивного інституційного утворення, є в цьому випадку вирішальним [8, с. 265].

Отже, правосвідомість є виключно суб’єктивним явищем, і складається з уявлень людей про право та суб’єктивного ставлення до самого феномену права.

Позитивне право є зовнішньооб’єктивоване інституційне утворення, що виражається в системі загальнообов’язкових формально визначених норм, у писаних джерелах, у законах [8, с. 265].

Більш одноманітними є погляди науковців при розгляді питання про структуру правосвідомості. У правосвідомості тісно поєднуються і взаємодіють три компоненти — пізнавальний, оціночний і регулятивний. Відповідно до цього можна виділити три основні функції правосвідомості — пізнавальну, оціночну і регулятивну [7, с. 267]. Досить часто ці структурні компоненти розглядають як емоційні, і в сукупності їх називають правовою психологією. Така позиція пояснюється тим, що емоції притаманні кожній людині. Таким чином, людина не може керуватись виключно раціональним мисленням, відокремленим від емоційної складової.

Пізнавальний компонент правосвідомості є її невід’ємною складовою, оскільки неможливо формувати точку зору про той чи інший закон, акт, не знаючи змісту цього документа. Отримавши інформацію про нормативний акт, у людини формується своє ставлення до нього. Воно формується шляхом оцінки цього акта, порівняння змісту акта з власними переконаннями тощо. Цей етап і складає оціночний компонент правосвідомості.

На підставі пізнавального та оціночного компонентів правосвідомості формується її третя складова — регулятивність. Дізнавшись про

нормативно-правовий акт, ознайомившись з його змістом, оцінивши його, людина вирішує, яким чином вона буде діяти, що, в свою чергу, призводить до правомірної або неправомірної поведінки людини.

Звичайно, що в реальному житті правосвідомість проявляється як дещо цілісне, неструктуроване. Однак виділення структурних елементів правосвідомості сприяє розумінню її ролі і місця в житті людей та суспільства [3, с. 327]. Однак у науковій літературі склався погляд на правосвідомість як на структурований різновид відображення соціальної дійсності. Для розкриття структури правосвідомості дослідники використовують кілька рівнів, форм, типів та елементів. Однак єдиної позиції щодо складових цієї структури не існує [9, с. 68].

Найзагальнішим поділом слід вважати поділ правосвідомості на індивідуальну та колективну. Слід відмітити, що не всі науковці підтримують таку точку зору, заперечуючи існування індивідуальної правосвідомості.

Індивідуальна правосвідомість, або правосвідомість особистості — це така форма відображення правових явищ, яка включає психічні, інтелектуальні, емоційні й вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції і почуття, правові орієнтації, мотиви, правові переконання та установки, які синтезуються у прийнятих рішеннях і спрямовані на піднесення, спілкування та взаємодію у процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин [9, с. 69]. Колективна правосвідомість відображає позицію, думки, ідеї, притаманні певному колективу, групі однодумців, а іноді навіть і цілому народу.

Однак у переважній більшості науковці виділяють рівні правосвідомості залежно від рівня усвідомлення людиною права. За таким критерієм виділяють три рівні правосвідомості — побутовий, професійний та науковий.

Побутовий рівень правосвідомості притаманний основній масі членів суспільства, формується на основі повсякденного життя громадян у сфері правового регулювання. Люди так чи інакше стикаються з правовими приписами [3, с. 327–328]. Для цього рівня правосвідомості характерним є знання людьми загальних приписів нормативно-правових актів і сприйняття цих актів виключно з особистої точки зору без заглиблення у правову сферу їх виконання.

Переходячи до характеристики професійної правосвідомості, одразу слід відмітити, що вона притаманна особам, які мають достатній рівень юридичних знань. Здебільшого носіями професійної правосвідомості є фахові юристи-практики. Така правосвідомість формується в них у результаті повсякденного застосування юридичних норм у своїй роботі.

Науковий рівень правосвідомості притаманний науковцям, які глибоко займаються дослідженнями проблематики права і пов'язаних з правом питань. Іноді науковий рівень правосвідомості ще називають науково-теоретичним, виділяючи при цьому окремо науковий та теоретичний рівні правосвідомості.

Науково-теоретичний рівень правової свідомості є результатом діяльності ідеологів, політичних діячів, науковців. Їхні погляди дістають втілення у теоріях, наукових термінах, принципах, науково-теоретичних доказах, зрештою, у правовій науці. Теоретична правова свідомість зазвичай формується у процесі спеціалізованої інтелектуальної професійної діяльності. Теоретична та буденна правосвідомості не відділені одна від одної, а знаходяться в діалектичному взаємозв'язку [9, с. 72–73].

Підсумовуючи, слід зазначити, що, незважаючи на погляди деяких науковців про схожість правосвідомості і праворозуміння, все ж таки ці поняття не є тотожними. Підтвердженням цього є різне формулювання та обґрунтування цих понять у науковій літературі.

Разом з тим правосвідомість і праворозуміння є тісно пов'язаними явищами і мають дещо спільне. Зокрема, досліджуючи структурні елементи праворозуміння і правосвідомості, стала очевидною однаковість і, навіть певною мірою, взаємозалежність рівнів праворозуміння і правосвідомості. Можливим є припущення про те, що побутовий, професійний та науковий рівні правосвідомості тісно переплетені з аналогічними рівнями праворозуміння, оскільки в основі такої класифікації знаходиться суб'єкт, який має відповідний рівень праворозуміння і правосвідомості.

Безумовно, що питання співвідношення праворозуміння і правосвідомості потребує подальшого дослідження, оскільки наукові дискусії щодо нього продовжують тривати. Вказане свідчить про жвавий інтерес до більш глибокого вивчення цих понять.

Список використаних джерел

1. Юридична енциклопедія [Текст] : [в 6 т.] / редкол. Ю. С. Шемшученко [та ін.]. — К. : Українська енциклопедія, 1998. — Т. 5. — 736 с.
2. Машков, А. Д. Проблеми теорії держави і права. Основи: курс лекцій [Текст] / А. Д. Машков. — К. : К.І.С., 2008. — 470 с.
3. Теория государства и права [Текст] : учеб. [для юрид. вузов и фак-тов] / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 570 с.
4. Голунский, С. А. Теория государства и права [Текст] / С. А. Голунский, М. С. Строгович. — М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1940. — 304 с.
5. Кельзен, Г. Чисте правознавство: з дод.: Пробл. справедливості [Текст] / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровольського. — К. : Юніверс, 2004. — 496 с.
6. Козюбра, М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні [Текст] / М. І. Козюбра // Право України. — 2010. — № 4. — С. 10–21.
7. Нерсесянц, В. С. Общая теория права и государства [Текст] : учеб. / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма; Инфра-М, 2010. — 560 с.
8. Алексеев, С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.

9. *Жданов, І. О.* Правосвідомість: основні структурні елементи [Текст] / І. О. Жданов // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2007. — № 38. — С. 68–74.

*Рекомендовано до друку кафедрою правосуддя
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 13 від 28 травня 2015 року)*

Надійшла до редакції 26.06.2015

Бабюк А. Н. Соотношение понятий “правосознание” и “правопонимание”
Исследуется вопрос соотношения таких понятий, как “правосознание” и “правопонимание”. Определение этих понятий учеными определяется по-разному: одни считают, что правосознание и правопонимание являются тождественными категориями, другие относят их к кардинально разным плоскостям. Проведен анализ определения понятий “правосознание” и “правопонимание”, исследовано их структурные элементы, виды и уровни, (в частности: обыденного, профессионального и научного). По результатам анализа структурных элементов правопонимания и правосознания выделено их общие и отличительные черты. Для того, чтобы выяснить определение понятий “правопонимание” и “правосознание” представителями разных теорий права, раскрыто подходы к пониманию и осознанию права представителями позитивистской, естественно-правовой и социологической теорий права. Раскрывается, в чем состоят основные различия между правопониманием и правосознанием. По результатам произведенного анализа обосновывается позиция, относительно того, что ключевая роль в определении и соотношении понятий “правосознание” и “правопонимание” принадлежит праву.

Ключевые слова: право, правосознание, правопонимание.

Babiuk, A. M. The Correlation of Concepts of Legal Awareness and Legal Thinking

The article under consideration examines the correlation of such notions as legal awareness and legal thinking. Scientists interpret the definition of these concepts differently: some of them consider legal awareness and legal thinking to be identical categories; others refer them to dramatically different dimensions. The definitions of the notions of legal awareness and legal thinking, their structural elements, types and levels are analyzed in the article. In accordance with the legal awareness and legal thinking structural elements analysis their common and specific features have been identified. In particular, the same legal awareness and legal thinking levels are analyzed: ordinary, professionally and scientifically. To clarify definition of the notions of legal awareness and legal thinking by representatives of various law theories, the article discloses different approaches to the awareness and understanding of law by the representatives of positivism, natural and legal, as well as sociological law theories. The article highlights the crucial discrepancies between legal awareness and legal thinking. According to the results of the conducted analysis the article claims that the key role in identifying and correlation of such concepts as legal awareness and legal thinking belongs to law.

Keywords: law, legal awareness, legal thinking.